

Лекція 3. Рекреаційні дослідження

1. Об'єкт, предмет та суть рекреаційної географії
2. Рекреаційна географія в системі наук
3. Вивчення територіально-рекреаційних систем методами системного аналізу

1. Об'єкт, предмет та суть рекреаційної географії

Відомо, що за грошовими витратами в постіндустріальному суспільстві туризм і оздоровлення вже давно перевищили витрати на їжу (на 20-30%) і в 2,5-3 рази витрати на купівлю одягу та взуття. Таким чином, рекреаційні витрати перетворилися на витрати першої необхідності.

Дослідження рекреаційних проблем в сучасних умовах прискорили процес виявлення специфічного об'єкта наукового пізнання і формування на його основі предметної сутності нової географічної дисципліни – рекреаційної географії.

Рекреаційна географія – галузь географічної науки, яка вивчає закономірності формування, функціонування і поширення територіальних рекреаційних систем, що складаються з природних і культурних комплексів, інженерних споруд, які використовуються для рекреації, а також із обслуговуючого персоналу, органу управління та рекреантів.

Рекреаційна географія займається дослідженням територій рекреаційних систем, розробкою принципів організації рекреаційного господарства та основ рекреаційного природокористування.

Об'єктом вивчення рекреаційної географії є рекреаційне господарство певної території, країни чи всієї планети як об'єктивне і соціальне утворення, яке охоплює рекреантів, природні комплекси, технічну інфраструктуру, сферу обслуговування, виробничу сферу, трудові ресурси.

Предметом рекреаційної географії є територіальна організація рекреаційного господарства на певній території, розгляд будь-якої рекреаційної території як однієї системи, що складається з різномірних, але просторово взаємопов'язаних елементів, які діють як єдине ціле. Тобто вивчення територіальних рекреаційних систем.

Суб'єктами рекреаційної географії виступають: людина як продуцент рекреаційних потреб, окремі групи рекреантів, специфічні системи та їх окремі підсистеми та елементи, рекреаційна галузь.

Рекреаційна географія досліджує:

- властивості територіально-рекреаційної системи (ТРС) та її окремих елементів;
- закономірності формування, функціонування, динаміки, розміщення та типологію ТРС;
- рекреаційну діяльність, її види і форми та територіальну диференціацію рекреаційних потреб населення;
- рекреаційні міграції (потoki) населення;
- рекреаційні ресурси, методи їх оцінки та використання;
- рекреаційне районування території;
- екологічні наслідки рекреаційної діяльності та принципи рекреаційного

природокористування;

- розробляє принципи оптимального функціонування рекреаційного господарства;

- прогнозує розвиток та оптимізацію функціонування рекреаційного господарства.

Для рекреаційної географії ключовими поняттями є вільний час, відпочинок, рекреація та туризм.

Вільний час – необхідна умова розвитку рекреаційного процесу і є частиною неробочого (вільного від виробничої діяльності) часу. Неробочий час складається з чотирьох груп:

1) час для поїздки на місце роботи;

2) час для задоволення природних потреб (сон, харчування, особиста гігієна);

3) час для домашньої праці і побутових потреб;

4) час для фізичного, інтелектуального розвитку і відпочинку, який і є, по суті, вільним часом.

Відпочинок (дозвілля) – відновлення сил через зміну або припинення діяльності з короткою перервою. Сутність відпочинку полягає в необхідності реалізації будь-якою людиною трьох видів потреб: як біологічного виду; як соціального організму; як соціальної істоти, що прагне витратити вільний час. Поняття вільний час є доволі неоднозначним.

Діяльність людини під час відпочинку може бути класифікована наступним чином:

1. діяльність, пов'язана з певним фізичним навантаженням (заняття спортом, прогулянки);

2. любительські заняття – мисливство, рибальство, збирання ягід і грибів, колекціонування та ін.;

3. зацікавлення світом мистецтва (відвідування театрів, концертних залів, художніх галерей та ін., а також творчість у сфері мистецтва – художня самодіяльність, заняття живописом тощо);

4. інтелектуальна діяльність (самоосвіта, читання літератури, газет, журналів);

5. спілкування за інтересами і вільним вибором;

6. розваги, що носять або активний (танці), або пасивний (відвідування видовищ) характер;

7. подорожі заради задоволення.

Багато з перерахованих видів відпочинку проявляються комплексно та взаємопов'язані. Для рекреаційної географії важливо розкрити характер і зміст діяльності людини під час відпочинку.

Рекреація – будь-яка діяльність чи бездіяльність, спрямована на відновлення сил людини, що може здійснюватися як на території постійного проживання людини, так і за її межами.

За характером організації рекреація ділиться на регламентовану (або сплановану) і самодіяльну. Регламентована, або, як вона часто називається, планова, рекреація – це подорож і перебування за точним, раніше оголошеним регламентом. Рекреанти забезпечуються комплексом послуг згідно з попередньо придбаною путівкою на певний термін. Під самостійною

неорганізованою рекреацією розуміють самостійну подорож рекреанта, не пов'язаного будь-якими взаємними обов'язками з рекреаційними закладами.

Туризм – це діяльність осіб, які подорожують і перебувають у місцях, що знаходяться за межами їхнього звичайного середовища протягом періоду, що не перевищує одного року підряд, з метою відпочинку, діловими та іншими цілями, без заняття оплачуваною діяльністю у відвідуваному місці на термін, що перевищує 24 години із зобов'язанням покинути країну або місце перебування в певний строк.

2. Рекреаційна географія в системі наук

Теоретико-методологічними, методичними і прикладними підвалинами рекреаційної географії є ідеї одночасно чотирьох наук: географії, економіки, соціології та екології.

Основне конструктивне завдання даної науки – обґрунтування й реалізація рекреаційного районування з метою визначення рекреаційних функцій території при географічному поділі праці в сфері рекреації й туризму, для координації розвитку відповідних галузей економіки, оптимального використання різних видів рекреаційних ресурсів.

В рекреаційній географії діяльність людини під час відпочинку посідає центральне місце, але при цьому рекреаційна географія визначається як комплексна наука, яка існує на стику соціології, географії, економіки, культурології, екології, саме тому має тісні міждисциплінарні зв'язки з іншими науками. Рекреаційна географія є географічною наукою, оскільки вона тісно пов'язана і з науками географічного циклу: з економічною географією, соціальною географією, географією населення, фізичною географією, медичною географією, екологією.

Економічна географія розглядає рекреаційну діяльність, туризм, ТРС як елемент господарської системи, як галузь господарства, вивчає вплив рекреації на територіальну структуру країни, району. Займається районуванням туризму, обґрунтовує ємність рекреаційних районів з урахуванням попиту й економічної ефективності, визначає оптимальний ступінь екстенсивності й інтенсивності використання території з погляду економічної доцільності, оптимізує територіальну організацію обслуговування в рекреаційних районах, розв'язує питання міжгалузевої «конкуренції» у районах розвитку туризму.

Географія населення розглядає вплив рекреаційної діяльності на систему розселення. Відомо, що туризм є значним містоутворюючим фактором сучасності. Географія населення вивчає рекреаційні потоки -своєрідні міграції населення.

Фізична географія займається оцінкою природних рекреаційних ресурсів, визначає стійкість природних комплексів (ландшафтів) до рекреаційних навантажень, вивчає такі важливі властивості територіальних природних комплексів, як рекреаційна комфортність і ємність.

Екологія розробляє питання, пов'язані з охороною природи у зв'язку з розвитком рекреації, тобто питання підтримки стійкості живої природи в умовах масового туризму.

Медична географія вивчає вплив природного середовища й регіональних умов життя, праці й відпочинку на здоров'я населення, а також географічне поширення окремих хвороб. Їй належить ключова роль у вивченні медико-біологічних аспектів рекреаційної діяльності. Особливо важлива її роль у вивченні психофізіологічної комфортності відпочинку й туризму, медико-біологічної ефективності рекреації в тому або іншому районі.

Разом з тим рекреаційна географія користується результатами та методами інших географічних наук, таких як геоєкологія, метеорологія, кліматологія, гідрологія, геоморфологія, картографія та іншими.

Вивченням проблем рекреаційної діяльності в різних аспектах займаються й інші науки. Рекреаційна географія широко користується результатами досліджень соціології, соціальної психології, загальної психології й фізіології людини. У цьому плані особливо важливі результати соціологічних досліджень з таких питань, як структура використання вільного часу, обсяг і структура рекреаційних потреб для різних соціальних і вікових груп людей.

Рекреаційна географія спирається на результати досліджень тих розділів економіки, які вивчають споживчі види людської діяльності як складову частину всього суспільного відтворення. Важливість наукового співробітництва з останніми обумовлена тим, що в остаточному підсумку економічні можливості суспільства визначають масштаби й структуру організації рекреаційної діяльності, розвиток її матеріально-технічної бази, регулюють співвідношення між рекреаційними потребами й сукупністю вироблених рекреаційних товарів і послуг.

Тісні зв'язки має рекреаційна географія з такими науково-прикладними дисциплінами, як районне планування, містобудування, які в ході районно-планувальних і проектних робіт вирішують проблеми регіонального планування й організації місць відпочинку. Рекреаційна географія разом з іншими географічними науками озброює районних планувальників і проектувальників комплексом знань про географічну ситуацію в конкретному проектуваному районі.

Становлення рекреаційної географії дало розвиток новим науковим напрямкам, таким як географія туризму, регіональна рекреаційна географія, географія сфери обслуговування, рекреаційна архітектура, рекреаційна соціологія, рекреаційна психологія тощо.

3. Вивчення територіально-рекреаційних систем методами системного аналізу

Оскільки рекреаційна діяльність має територіальний характер, що визначається географічною вибірковістю рекреаційних занять та просторовою нерівномірністю розповсюдження природних та історико-культурних комплексів, було запропоновано використовувати термін територіальна рекреаційна система (ТРС), яка і стала об'єктом вивчення рекреаційної географії. Базову модель ТРС було запропоновано В.С. Преображенським та Л.І. Мухіною.

Територіальна рекреаційна система – це просторово організована на території певного таксономічного рангу сукупність рекреаційних установ, які

функціонують на основі використання ресурсів цієї території і просторово-територіально між собою поєднані. Це специфічна соціально-географічна система, яка складається з взаємопов'язаних елементів (підсистем): органів управління, рекреантів, природних та історико-культурних комплексів, технічних систем, обслуговуючого персоналу і характеризується, як функціональною, так і територіальною цілісністю. Дана модель значно відрізнялась від інших геосистем, які використовувались в географії, тим, що до неї було введено специфічний блок – група відпочиваючих, що надало їй антропоцентричного характеру. ТРС є відкритою системою, із зовнішнього середовища в неї надходять інформація, речовина, енергія та самі рекреанти.

ТРС – це категорія, в якій знаходять відображення та інтенсивно формуються територіальні курортно-туристичні комплекси. Важливою особливістю ТРС є те, що вони органічно включають в себе об'єктивно існуючі територіальні утворення.

Головною суспільною функцією ТРС є максимальне задоволення потреб населення у відпочинку, оздоровленні, лікуванні та підвищенні фізичного та духовного потенціалу. Центральним об'єктом функціонуючої ТРС є людина, рекреант.

ТРС – система велика і складна. Складність її полягає не тільки в тому, що вона включає різнобічні галузі і види діяльності, але, перш за все, в тому, що ця система впливає на різні сторони суспільного життя. Тому ТРС є об'єктом вивчення різних наук (соціології, фізичної та економічної географії, районного планування, економіки та ін.).

Оскільки ТРС є відкритою системою, то із зовнішнього середовища в неї надходять інформація, речовина, енергія, самі рекреанти. ТРС передає у зовнішнє середовище в основному інформацію (для органів управління суперсистеми і так звану рекреаційну інформацію для населення – потенційного сукупного рекреанта), а головне, повертає самих рекреантів – людей після відпочинку, оздоровлених, збагачених духовно.

ТРС як функціональна система включає в себе наступні блоки, які є системами нижчого порядку:

- 1) група рекреантів;
- 2) природні і культурні комплекси;
- 3) технічна система;
- 4) група обслуговуючого персоналу;
- 5) система органів управління ТРС.

Підсистема "природні і культурні комплекси" виступає в якості ресурсів і умов задоволення рекреаційних потреб. Природні і культурні комплекси володіють певною ємністю, стійкістю, комфортністю, різноманіттям, привабливістю.

Підсистема "технічна система" забезпечує, з одного боку, звичайну життєдіяльність відпочиваючих і обслуговуючого персоналу, а з іншої – задоволення специфічних рекреаційних потреб рекреантів. Вони характеризуються з допомогою показників ємності, комфортності, надійності, інженерно-будівельних і експлуатаційних характеристик (норм, що відображають технологію їх створення та експлуатації).

Функція підсистеми "обслуговуючий персонал" спрямована переважно на обслуговування рекреантів.

Орган управління слідкує за оптимальним співвідношенням між всіма підсистемами, для чого він повинен отримувати інформацію про властивості та ємність підсистем, наявність матеріальних і фінансових резервів.

Підсистема "відпочиваючі" визначає вимоги до інших підсистем в залежності від соціальних, вікових, національних, регіональних та індивідуальних особливостей рекреантів.

ТРС нормально функціонує при тісній взаємодії декількох галузей на певній території. Ці галузі виконують є ТРС різні функції. Для сформованої ТРС як міжгалузевого утворення необхідно мінімум п'ять функціональних галузей та їх груп.

1. Група галузей, які виконують основну функцію системи. Сюди відносяться курортні, туристичні господарства, сфера відпочинку (у вузькому розумінні слова). Ці галузі складають центральне ядро системи. Єдність на деякій території вже тільки цих галузей (єдність їх цілей, функцій, загальне використання певних природних ресурсів і ін.) дає можливість трактувати ТРС як вид міжгалузових систем. Кожна зі складових галузових частин ТРС є системою досить різних галузей, підгалузей і видів діяльності. Склад ядра ТРС свідчить про те, що вона є переважно міжгалузевою системою невиробничої сфери.

2. Група галузей переважно виробничого обслуговування ядра ТРС. Вона представлена будівництвом (в тому числі і капітальним, оскільки будь-яка ТРС є системою швидкозростаючою, як правило, вона збільшує свою ємність зведенням нових об'єктів); транспортом (в першу чергу пасажирським, оскільки для ТРС характерні потоки рекреантів). В ТРС можна включити культурне обслуговування, торгівлю, виробництво спеціального туристичного спорядження, сувенірів тощо. Ланцюжкові міжгалузові зв'язки ядра ТРС прямо і безпосередньо впливають на сільське господарство, харчову, а також легку промисловість, викликаючи якісні і кількісні зрушення у розвитку і територіальній організації останніх. Таким чином, ТРС як міжгалузеве явище тісно пов'язана з іншими системами території і частково перекликається з ними.

3. Галузі, які включають систему навчальних закладів, що готують спеціалістів вищої і середньої кваліфікації для курортно-туристичного господарства і сфери відпочинку. Тут ведеться підготовка не тільки лікарів, інструкторів фізичної культури, культмасовиків, але і інструкторів по туризму і альпінізму, екскурсоводів, економістів, плановиків для курортно-туристичних галузей і ін.

4. Галузі, які включають систему спеціалізованих проектно-конструкторських інститутів, бюро, а також науково-дослідних закладів, які орієнтуються на забезпечення потреб санаторно-курортного і туристичного господарства. Сюди входить і діяльність з планування рекреаційних зон, районів, вузлів, центрів і пунктів.

5. Спеціалізовані органи управління, які отримують інформацію про стан інших підсистем ТРС, дають вказівки, які стосуються питань оптимального функціонування і подальшого розвитку ТРС.

Таким чином, всі названі галузі (функціональні підсистеми ТРС) взаємодіють між собою в просторовому і часовому плані.

Напрямок досліджень спрямовується на пошук моделі ТРС, яка б найкраще відображала системний характер явища і дозволила отримати нову інформацію. Системна картографічна модель ТРС – це набір з двох або більше карт, які об'єднуються з допомогою загальнонаукової базової моделі рекреаційної системи. В залежності від призначення моделі змінюється її вигляд.

Територіальна рекреаційна система – внутрішнє складне утворення. Кожен елемент – природний комплекс, система обслуговування, інженерні споруди – може розглядатися як самостійна система, яка включає декілька компонентів. Наприклад, компонентами природного комплексу є кліматичні умови, водні об'єкти, рослинність і ряд інших. В свою чергу, кожен з них може характеризуватись кількома показниками; наприклад, ліс – віком деревостою, видовим різноманіттям, характером підліску і підросту та ін. Можна назвати багато конкретних характеристик, які є важливими для відображення даної ТРС. Крім того, функціонування ТРС нерозривно пов'язане з діяльністю інших нерекреаційних систем (впливає на них і само відчуває їхній вплив), в результаті чого до можливої кількості характеристик ТРС додаються ще характеристики тих систем, з якими вона пов'язана, а їх також багато.

Завдання

1. Порівняйте поняття «рекреація» і «туризм»
2. Схематично зобразіть структуру територіальної рекреаційної системи